

УДК 349.22 – 055.2

Шульженко Ігор Владиславович –
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних
і правових дисциплін Донецького
національного університету економіки
і торгівлі імені Михайла
Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)

Igor V. Shulzhenko –
candidate of juridical sciences,
associate professor, Head of the humanitarian
and law disciplines department,
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mikhaylo Tugan-Baranovskyi (Krivyi Rih)
(16, Ostrovska, Kryvyi Rih, 50005, Ukraine)

Юридичні гарантії у галузі виникнення службово-трудових відносин з жінками – кандидатами на службу до Національної поліції України

Стаття присвячена проблемі правової колізії, що виникає при застосуванні норм, які надають юридичні гарантії і застосовують правові обмеження у галузі виникнення трудових відносин з жінками, що бажають проходити службу в Національній поліції України.

Ключові слова: юридичні гарантії, трудові відносини, Національна поліція України, правові обмеження, жінки – кандидати на службу, професійна діяльність, пільги.

Статья посвящена проблеме правовой коллизии, которая возникает при применении норм, которые предоставляют юридические гарантии и применяют правовые ограничения в области возникновения трудовых отношений с женщинами, которые желают проходить службу в Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: юридические гарантии, трудовые отношения, Национальная полиция Украины, правовые ограничения, женщины – кандидаты на службу, профессиональная деятельность, льготы.

I. V. Shulzhenko Legal Guarantees in the Field of Employment of Women, who Apply to the National Police of Ukraine

The article deals with the conflict of laws problem, which appears when using standards providing juridical guarantees and legal restraints in the field of employment of women, who want to serve in the National Police of Ukraine. With reference to provisions of active law concerning legal norms and normative acts about service in the National Police of Ukraine, the problem of conflict between juridical guarantees and legal restraints in the field of employment of women, who are applicants to the National Police is researched.

The author proposes to improve legislation, which regulates the procedure of women employment, and its future development.

The author indicates that establishment of an employment relationship with the applicants to the National Police, both with men and women, begins from the moment they are taken on the staff to specific branch of the National Police. But the process of employment of women, who apply to the National Police has its peculiarities and is connected both with specific nature of professional activity in police service (taking into consideration the peculiarities of the future profession) and biophysical and physiological peculiarities of a woman's organism (taking into consideration sex of an applicant).

According to the research the conclusion can be made, that the process of employment of women, who apply to the National Police requires, firstly, providing additional juridical guarantees and, secondly, using of certain restraints because of biophysical and physiological peculiarities of woman's organism and specific

nature of the service at the National Police of Ukraine. In fact, contradiction of norms, which have at the same time juridical guarantees and legal restraints, requires jurisdictional improvement and offset of imbalances in order to eliminate the conflict of laws.

Keywords: *juridical guarantees, employment, the National Police of Ukraine, legal restraints, women, who apply to the service, professional activity, benefits.*

Постановка проблеми. Надання ефективних поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку потребує широкого використання жіночої праці на певних посадах Національної поліції України. Слід зазначити, що процедура прийняття жінок на службу до Національної поліції регулюється загальними і спеціальними нормами трудового законодавства України та має свої особливості.

Трудове право України містить цілу низку юридичних гарантії у галузі виникнення службово – трудових відносин із жінками – кандидатами на службу до Національної поліції. Такі гарантії містяться у правових нормах, які, з однієї сторони надають певні пільги та переваги жінкам при прийнятті їх на службу, а з іншої встановлюють правові обмеження, враховуючи фізіологічні і біофізичні особливості жіночого організму та специфіку професійної діяльності поліцейського. Баланс таких пільг, переваг і обмежень не є виваженим і тому інколи призводить до певних правових колізій.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковій літературі ролі і значенню жінок, що проходять службу в поліції приділялась певна увага такими фахівцями як Сальников В.П., Морозова Л.А., Проценко Е.Д., Потапова Ю.А. [1, с. 133-146], Чередніченко, Н. А. [2] Іванова Т.А. [3], але в незалежній Україні ще не проводилося комплексне дослідження яке б визначало теоретичні основи особливостей надання юридичних гарантії у галузі виникнення службово-трудова відносин з жінками, що бажать проходити службу в Національній поліції.

Невирішені раніше проблеми. На даний момент існує досить невелика кількість досліджень в площині трудового права, які б комплексно охоплювали аналіз проблеми протиріччя між юридичними гарантіями і правовими обмеженнями у галузі виникнення службово-трудова відносин з жінками – кандидатами на службу до Національної поліції України.

Метою статті є дослідження дисбалансу між юридичними гарантіями і правовими обмеженнями у галузі виникнення службово-трудова відносин з жінками – кандидатами на службу до Національної поліції та надання пропозицій щодо удосконалення і перспектив подальшого розвитку законодавства, яке регулює процедуру виникнення службово-трудова відносин з жінками.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що принцип єдності та диференціації регулювання трудових відносин передбачає надання жінкам – кандидатам на службу до Національної поліції України певних загальних юридичних гарантії у галузі працевлаштування, передбачених для всіх громадян України, і спеціальних юридичних гарантії, передбачених тільки для осіб жіночої статі.

До загальних юридичних гарантії, передбачених законодавством України, що забезпечують право на працю жінок у Національній поліції України відносяться норми, які містяться у статтях 1, 24, 43 Конституції України, ст.ст. 2-1, 5-1, 9, 22, 25, 184 КЗпП України, ст.ст. 16, 17 Закону України від 8 вересня 2005 року “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”.

Варто зазначити, що специфіка професійної діяльності жінок - працівників Національної поліції України (забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності) пов’язана з особливим характером і спеціальними умовами служби, а також з професійним ризиком при виконанні службових обов’язків.

Відповідно до ст. 91 Закону України „Про Національну поліцію” особливий характер служби в поліції містить такі спеціальні умови для певних категорій поліцейських: службу у святкові та вихідні дні; службу позмінно; службу з нерівномірним графіком; службу в нічний час.

Поняття професійного ризику працівників поліції у науковій літературі досліджувалося такими фахівцями, як О.М. Бандурка [4, с. 227-

228], М.С. Гринберг [5, с. 17], С.Г. Келіна [6, с. 14-15], В.І. Самороков [7, с. 109]. Дослідження, проведені в різних країнах світу, в тому числі і в Україні, свідчать, що вірогідність стресових, екстремальних ситуацій, небезпечних для життя в діяльності поліцейського становить 7,7 бала і поступається вона лише роботі шахтарів (8,3 бала) з 10 – бальної системи [4, с. 227].

Отже, специфіка професійної діяльності поліцейських передбачає і певні особливості виникнення службово-трудова відносин з кандидатами на службу до Національної поліції України (тобто особливості які диференціюються за професійною ознакою). Ці особливості полягають: по-перше, у додаткових вимогах до кандидатів на службу, які передбачені спеціальним законодавством про проходження служби в Національній поліції України, по-друге, у додаткових підставах відмови у прийнятті на службу, і, по-третє, у особливій процедурі прийняття на службу до Національної поліції України.

Додаткові вимоги до кандидатів на службу до Національної поліції України, які враховують специфіку професійної діяльності поліцейського містяться в Законі України „Про Національну поліцію”, Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції», а також у відомчих наказах МВС України.

Так відповідно до ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію» на службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 років, які мають повну загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, які володіють українською мовою.

Вимоги щодо рівня фізичної підготовки для поліцейських та кандидатів, які поступають на службу до поліції, затверджує Міністерство внутрішніх справ України [8].

Таким чином, норми викладені у спеціальному законодавстві про проходження служби в Національній поліції передбачають наступні додаткові вимоги до кандидатів при прийнятті на службу в органи внутрішніх справ: досягнення кандидатом на службу 18-річного віку; наявність у кандидата громадянства України; наявність у кандидата повної загальної середньої освіти; володіння українською мовою;

взяття на себе зобов'язань дотримуватися обмежень поліцейського, визначених законом; взяття на себе зобов'язань складання Присяги поліцейського; наявність певних професійних та особистих якостей, рівня фізичної підготовки та стану здоров'я.

Варто зазначити, що Закон України «Про національну поліцію» врахував недоліки попереднього законодавства про проходження служби в органах внутрішніх справ у галузі забезпечення гендерної рівності і заборони дискримінації за статевою ознакою. Так п. 4 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України передбачав, що комплектування органів внутрішніх справ рядовим і молодшим начальницьким складом особами жіночої статі здійснюється тільки у необхідних випадках [9]. При цьому законодавець не надавав визначення цих необхідних випадків.

Чинний Закон України «Про Національну поліцію» (ст. 49) гарантує рівність громадян при прийомі на службу до Національної поліції незалежно від статі.

Варто зазначити, що відповідно до вимог, що пред'являються до кандидата на службу до Національної поліції, спеціальним законодавством визначаються додаткові підстави відмови громадянам у прийнятті на службу.

Підстави для відмови в прийнятті на службу поділяються на загальні, передбачені загальними нормами законодавства про проходження державної служби (наприклад відсутність громадянства України) і спеціальні, передбачені спеціальним законодавством про проходження служби в Національній поліції (судимість за будь-який злочин, стан здоров'я, стан фізичної підготовки, вагітність жінки – кандидата на службу).

Так відповідно до ст. 61 Закону України «Про Національну поліцію» не може бути поліцейським: особа, визнана недієздатною або обмежено дієздатною особою; особа, засуджена за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, у тому числі судимість якої погашена чи знята у визначеному законом порядку; особа, яка має непогашену або незняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої; особа, щодо якої було припинено кримінальне провадження з nereабілітуючих підстав; особа,

до якої були застосовані заходи адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією; особа, яка відмовляється від процедури спеціальної перевірки під час прийняття на службу в поліції або від процедури оформлення допуску до державної таємниці, якщо для виконання нею службових обов'язків потрібен такий допуск; особа, яка має захворювання, що перешкоджає проходженню служби в поліції.

Додаткові вимоги та підстави відмови у прийнятті на службу до ОВС передбачають, також, і особливу процедуру прийняття жінок на службу до Національної поліції. Ця процедура передбачає всебічне і повне вивчення психологічних, психофізичних, ділових і моральних якостей кандидата на службу до Національної поліції з ціллю перевірки його професійної придатності. Так відповідно до ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію» громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, з метою визначення стану їхнього здоров'я зобов'язані пройти медичні обстеження, а також перевірку рівня фізичної підготовки, психофізіологічне обстеження, обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності в порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ України.

Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу до Національної поліції, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі.

Відповідно до порядку, встановленого законом, щодо осіб, які претендують на службу в поліції, проводиться спеціальна перевірка, порядок проведення якої визначається законом та іншими нормативно-правовими актами.

Аналіз законодавства про проходження державної служби в Національній поліції дає підстави виділити особливості виникнення службово-трудова відносин з жінками – кандидатами на службу до Національної поліції які диференціюються за статевою ознакою кандидата на службу.

До таких особливостей відносяться надання додаткових юридичних гарантій, передбачених для жінок – кандидатів на службу до Національної поліції України та застосування додаткових обмежень, передбачених тільки для

осіб жіночої статі, що бажають проходити службу в Національній поліції.

Так, відповідно до ч 3 ст. 61 Закону України «Про Національну поліцію» за поліцейськими зберігаються всі права, визначені для громадян України Конституцією та законами України, крім обмежень, встановлених цим та іншими законами України.

Гарантії передбачені для жінок при виникненні службово-трудова відносин з Національною поліцією поділяються на загальні, передбачені для всіх жінок, і, спеціальні, передбачені для жінок, що виконують материнську функцію.

До загальних гарантій відносяться: забезпечення рівних прав та можливостей у працевлаштуванні (ст. 17 Закону України від 8 вересня 2005 року “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” [10]); Заборона відмови у прийнятті на службу, а також заборона прямого або непрямого обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні контракту про службу в ОВС за мотивами статі (ст. 22 КЗпП України [11]); Встановлення цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (ст. 24 Закону України від 8 вересня 2005 року “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” [10], стаття 161 Кримінального кодексу України [12]); більш низькі вимоги, порівняно з чоловіками, щодо фізичної підготовки для жінок-кандидатів до Національної поліції (Наказ МВС України № 636 від 02.07.2013 р. [13]); Надання права оскаржити відмову у прийнятті на службу до Національної поліції за мотивами статі (ст. 22 Закону України від 8 вересня 2005 року “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” [10]).

Спеціальні гарантії передбачають: заборону відмови у прийнятті на службу та звільнення зі служби жінок з мотивів, пов'язаних з наявністю дітей (ст. 184 КЗпП України [11]); покладення на роботодавця обов'язку забезпечувати жінкам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками (ст. 17 Закону України від 8 вересня 2005 року “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” [10]).

Але варто зазначити, що спеціальне законодавство України про проходження служби в ОВС крім юридичних гарантій (у вигляді пільг та переваг) передбачає і деякі обмеження при прийнятті жінок на службу до ОВС.

Відповідно до ст. 50 Закону України «Про національну поліцію» громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, з метою визначення стану їхнього здоров'я зобов'язані пройти медичні обстеження в порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ України.

Згідно зі статтею 84 «Розкладу хвороб і фізичних недоліків» затверджених наказом МВС України від 06.02 2001 р. № 85 “Про затвердження Положення про діяльність військово-лікарської комісії та Порядку проведення військово-лікарської експертизи і медичного огляду військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу в системі МВС”, вагітні жінки, незалежно від терміну вагітності є тимчасово непридатними для служби в органах внутрішніх справ і до прийняття в навчальні заклади МВС України [14].

Таким чином, вищевикладена норма дає підстави відмовляти вагітним жінкам у прийнятті на службу до Національної поліції України.

Даний наказ визначає вагітних жінок як тимчасово нездатних за станом здоров'я виконувати покладені на міліцію завдання та обов'язки, незалежно від того чи вагітність з ускладненим перебігом чи без ускладнень.

Але варто зазначити, що вагітність не вважається захворюванням, а є фізіологічним процесом [15, с. 95].

На перший погляд положення статті 84 «Розкладу хвороб і фізичних недоліків» має певний сенс тому, що вагітність супроводжується суттєвими змінами в організмі жінки і дуже важливо на протязі вагітності уникати переживань та перевантажень. Напевно вагітна жінка не складе іспити за нормативами з фізичної підготовки при прийнятті на службу до ОВС без загрози для свого здоров'я і навіть життя майбутньої дитини. Але норма спеціального законодавства, що визначає вагітних кандидатів на службу до ОВС України непридатними до служби в ОВС порушує конституційну гарантію на створення умов, які дають можливість поєднувати працю з материнством (ст. 24 Конституції України [16]),

а також гарантію передбачену статтею 184 КЗпП України щодо заборони відмовляти жінкам у прийнятті на роботу з мотивів пов'язаних з вагітністю [11].

Ми вважаємо, що зазначену колізію можна вирішити шляхом надання відтермінування жінкам-кандидатам на службу до Національної поліції складання іспиту з фізичної підготовки строком на три роки. Такий термін обґрунтовується тим, що жінка після відпустки по вагітності і пологам має право на відпустку по догляду за дитиною по досягненню нею трирічного віку (ст. 179 КЗпП України, ст. 18 Закону України „Про відпустки”).

Таким чином, можна зробити висновок, що правове регулювання виникнення службово-трудова відносин з жінками-кандидатами на службу до Національної поліції диференціюється, як загальним так і спеціальним законодавством, і така диференціація передбачає як надання додаткових юридичних гарантій так і застосування додаткових обмежень для жінок.

Варто зазначити, що диференціація правового регулювання виникнення службово-трудова відносин з жінками – кандидатами на службу до Національної поліції має як позитивні наслідки (надання додаткових юридичних гарантій порівняно з чоловіками) так і негативні наслідки (застосування обмежень до певної категорії жінок).

Додаткові юридичні гарантії містяться у нормах статті 184 КЗпП України, що забороняє відмовляти жінкам у прийнятті на роботу за мотивами наявності дітей віком до трьох років, а одиноким матерям – за наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини інваліда [12], а також у Наказі МВС № 636, який передбачає зниження вимог щодо фізичної підготовки для жінок – кандидатів на службу до Національної поліції порівняно з чоловіками [13].

Додаткові юридичні обмеження що застосовуються до жінок – кандидатів на службу до Національної поліції визначають вагітних жінок тимчасово непридатних до проходження служби в Національній поліції (ст. 84 Розкладу хвороб і фізичних недоліків затверджених наказом МВС України від 06.02 2001 р. № 85 [14]).

Висновки. Таким чином, процес виникнення службово-трудова відносин з жінками – кандидатами на службу до

Національній поліції України передбачає з однієї сторони надання додаткових юридичних гарантій, а з іншої застосування певних обмежень зумовлених біофізичними і фізіологічними особливостями жіночого організму та специфікою проходження служби у Національній поліції України. Отже, протиріччя між нормами, що містять юридичні гарантії з однієї сторони і застосовують правові обмеження

з іншої потребують правового удосконалення і збалансування з метою усунення правової колізії.

Список використаних джерел:

1. Полиция. Женщины. Гуманизм (Международная научная конференция женщин-полицейских) // Государство и право – 1996. – № 1. – 152 с.
2. Чередніченко Н. А. Соціально-правовий захист жінок – працівників органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Н. А. Чередніченко ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 20 с.
3. Иванова Т. А. Организационно-правовые проблемы работы с женщинами – сотрудниками органов внутренних дел, милиции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.13 / Т. А. Иванова ; Моск. акад. М-ва внутр. дел России. – М., 2000. – 176 с.
4. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О. М. Бандурка. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с.
5. Гринберг М. С. Проблема производственного риска в уголовном праве / М. С. Гринберг. – М. : Юрид. лит., 1963. – 56 с.
6. Келина С. Г. Профессиональный риск как обстоятельство, исключающее преступность деяния / С. Г. Келина // Советская юстиция. – 1988. – № 11. – 188 с.
7. Самороков В. И. Риск в уголовном праве / В. И. Самороков // Государство и право. – 1993. – № 5. – 155 с.
8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 349.
9. Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ Української РСР : Постанова Кабінету міністрів УСРС від 29 липня 1991 р. № 114 // Збірник нормативних актів України з питань правопорядку. – К. : Відділ прав. забезпечення діяльності органів внутр. справ 1999. – С. 438-464.
10. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV // ВВР України. – 2005. – № 52. – Ст. 561.
11. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
12. Кримінальний кодекс України // ВВР України. – 2001 р. – № 25. – Ст. 131.
13. Про затвердження Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовки кандидатів на службу в органах внутрішніх справ України : наказ МВС України від 02.07.2013 р. № 636 // Офіційний вісник України. – 20.09.2013. – № 70. – Ст. 2597.
14. Про затвердження Положення про діяльність військово-лікарської комісії та Порядку проведення військово-лікарської експертизи і медичного огляду військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу в системі МВС” : наказ МВС України від 06.02 2001 р. № 85 // Офіційний вісник України – 16.03.2001. – № 9. – Ст. 392.
15. Популярная медицинская энциклопедия / гл. ред. А. Н. Бакулев, Ф. Н. Петров. – М. : «Советская энциклопедия», 1961. – 1256 с.
16. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

References

1. The police. Women. Humanism (International scientific conference of women, who serve in the police) // The State and Law. – 1996. – No. 1. – 152 p.
2. N. A. Cherednichenko, Social and Legal Protection of Rights of Women, who Serve in the Police : thesis ... of doctor of juridical sciences : 12.00.05 / N. A. Cherednichenko ; National University of Internal Affairs. – Kh., 2008. – 20 p.
3. T. A. Ivanova, Legal and organizational problems of work with women, who serve in the police : thesis ... of doctor of juridical sciences : 12.00.03 / T. A. Ivanova ; Moscow Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia. – M., 2000. – 176 p.
4. O. M. Bandurka, Management in the Ukrainian Police / O. M. Bandurka. – Kharkiv : Kharkiv National University of Internal Affairs, 1998. – 480 p. – P. 227-228.
5. M. S. Grinberg, The Problem of Proceedings Risk in Criminal Law / M. S. Grinberg. – M. : Juridical literature, 1963. – 56 p.
6. S. G. Kelina, Professional Risk as a Condition, which Eliminates the Criminality / S. G. Kelina // The Soviet Justice. – 1988. – No. 11. – 188 p.
7. V. I. Samorokov, The Risk in Criminal Law / V. I. Samorokov // The State and Law– 1993. – No. 5. – 155 p.
8. On The National Police of Ukraine : the law of Ukraine of 02/07/2015 No. 580-VIII // The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 2015. – No. 40-41. – Art. 349.
9. Statutory Provision about Service of private soldiers and superior staff of the Bodies of Internal Affairs of Ukrainian Soviet Republic : Resolution of the Cabinet of Ministers of USSR dated 29 of July 1991 No. 114 // Collected set of normative acts of Ukraine concerning law and order. – K. : Department of the Ministry's of Internal Affairs legal activity ensuring, 1999. – Pp. 438-464.
10. On Ensuring of Equal Rights and Opportunities of Men and Women : the law of Ukraine dated 08/09/2005 No. 2866-IV // The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 2005. – No. 52. – Art. 561.
11. Code of Labor Laws of Ukraine dated December 10, 1971 [Online resource]. – Access : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
12. Criminal Code of Ukraine // The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 2001. – No. 25. – Art. 131.
13. On Confirmation of Provision about Organization of Physical Training Monitoring of Applicants for Service in the Police of Ukraine : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 02/07/2013 // The Official Bulletin of Ukraine. – 20.09.2013. – № 70. – P. 2597.
14. On Confirmation of Activity of Military and Medical Board and Procedure of Performance of Military and Medical Expertise of Servants, Private Soldiers and Superior Staff in the System of the Ministry of Internal Affairs : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 06/02/2001 No. 85 // The Official Bulletin of Ukraine. - 16.03.2001. – No. 9. – Art. 392.
15. Popular medical encyclopedia / A. N. Bakulev, F. N. Petrov. – M. : “The Soviet encyclopedia”, 1961. – 1256 p.
16. The Constitution of Ukraine // The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 1996. – No. 30. – Art. 141.